

УДК 94(477):[910.4:82-992

Юрій Луцшай

РУСЬ НА СТОРІНКАХ КНИГИ МАРКО ПОЛО¹

DOI: 0.58407/litopis.240101

© Ю. Лушай, 2024. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-8070-6017>

Мета статті – дослідити життя населення Русі, зображене в різних редакціях книги Марко Поло та в порівнянні з даними інших джерел. Використані науково-історичні **методи**: принципи наукового об'єктивізму, комплексності, системності та історизму, порівняльно-історичного аналізу. **Новизна**: зроблено спробу докладніше дослідити всі відомості про Русь у книзі Марко Поло в залежності від редакцій джерела, у тому числі в службовій частині книги, географічних даних тощо, а також розширення автором статті гіпотез, які наводилися в інших його роботах. **Висновки**: у книзі Марко Поло показується в цілому реальна картина життя населення Русі XIII–XIV ст. у порівнянні з відомостями інших джерел, але місцями прикрашена з долею перебільшення.

Ключові слова: Русь, пізнь середньовіччя, дорожні записки, манускрипт Зелада, побутова історія, гілка, істьяба, братчина.

Венеціанський мандрівник і дипломат Марко Поло залишив по собі цікаві дорожні записки, довкола яких досі точаться суперечки. Його книга відома за багатьма рукописами, витримала чимало видань і була перекладена різними мовами. Вона була довгий час джерелом для укладачів географічних карт (у тому числі, для Каталонського атласу світу 1375 р.) і мореплавців (наприклад, нею користувався Христофор Колумб). Для дослідників давньоруської історії будуть важливими наявні в книзі Марко Поло дані про Русь. Зарубіжні автори торкалися цієї теми як у конкретних роботах із висвітлення давньоруської історії, так і в загальному розгляді дорожніх записок венеціанця (Дж. Герріот, П. Пелліо, С. Мунд, Ж. Ришар, Л. Бергрін та інші)². Але змістовного аналізу ще не було, деякі теми мало розкриті чи зовсім не прокоментовані. Основним джерелом цього дослідження є повна редакція книги (манускрипт Z). Крім цієї редакції, використовуються ще деякі варіанти книги та інші джерела, у тому числі дорожні записки та давньоруські літописи. Важливо порівняти вміщені в них відомості для отримання цілісної картини життя давньоруського населення та довести правдивість чи сумнівність інформації Марко Поло. Спочатку варто пояснити, на яких редакціях ґрунтується це дослідження, а потім перейти до аналізу самого тексту книги про Русь.

Марко Поло (1254–1324) – виходець із венеціанського роду купців і дипломатів, син Ніколо та племінник Матвія Поло. Був дипломатом і послом Персії, Китаю та Індії, перебував на службі в монгольського хана у 70–90-х рр. XIII ст., залишивши після себе дорож-

¹ Під час прочитання цієї статті слід урахувати напрацювання Д. Наливайка (Наливайко Д. Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. Київ: Основи, 1998. С. 63–66) та О. Кудрявцева (Кудрявцев О. От средневековых описаний Руси к ренессансным: картины русской жизни у Марко Поло и его продолжателя. У истоков и источников: на международных и междисциплинарных путях. Юбилейный сборник в честь Александра Васильевича Назаренко. Москва: Центр гуманитарных инициатив, 2019. С. 218–232). Через Широку війну, що почалася 24 лютого 2022 р., не вдалося переробити цю статтю.

² Бергрін Л. Марко Поло. От Венеции до Ксанаду. Москва, 2011; Herriott J. Folklore from Marco Polo: Russia. *California folklore quarterly*. 1944. Vol. 3. № 4; Pelliot P. Notes on Marco Polo. Paris, 1963. T. II; Mund S. Travel accounts as early sources of knowledge about Russia in Medieval Western Europe from the mid-13th to the early 15th c. *The Medieval history journal*. 2002. Vol. 5. № 1. P. 103–120; Mund S. Orbis Russiarum: Genese et developpement de la representation du monde «russe» en Occident à la Renaissance (Travaux d'Humanisme et Renaissance). Geneve: Droz, 2003. 598 p.; Mund S. Constitution et diffusion d'un savoir occidental sur le monde «russe» au Moyen Age (fin Xe – milieu XVe siecle). *Le Moyen Age*. 2004. T. CX. Vol. 2. P. 275–314; Vol. 3. P. 539–593; Richard J. Marco Polo et les Tartares du Ponant. Sur les chapitres oubliés du Devisement du monde. *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*. 2007. Vol. 151. № 4. P. 1489–1504.

ні нотатки³. Книга Марко Поло мала різні назви – «Книга про різноманітність світу», «Книга чудес світу» та просто «Книга Марко Поло»⁴. До нас вона дійшла в багатьох редакціях – відомо 150 списків і фрагментів⁵. На думку дослідників, важливими є три давні її екземпляри: 1) франко-італійський текст (манускрипт F); 2) італійський варіант Дж. Рамузіо (манускрипт R); 3) латинський текст Ф. Зелада (манускрипт Z)⁶. Манускрипт F написаний Рустичано з Пізи наприкінці XIII ст. за розповіддю Марко Поло старофранцузькою мовою з вкрапленнями італійських слів (тому деякі дослідники цей варіант книги називають франко-італійським). Він знаходиться в Паризькій Національній бібліотеці⁷. Уперше виданий 1824 р. Паризьким географічним товариством. Манускрипт R є італійським варіантом Дж. Рамузіо з невідомого рукопису⁸ (уперше опублікований у 1559 р.⁹).

Манускрипти Z і Z1 на сьогодні є повними варіантами книги Марко Поло. У 1927 р. Л. Бенедетто в Амброзійській бібліотеці в Мілані (Італія) знайшов латинську копію книги Марко Поло (манускрипт Z1) у зібранні кардинала Ф. Зелада, що була зроблена для І. Толальдо в 1795 р.¹⁰ У 1928 р. Л. Бенедетто видав цей варіант із копіями з інших редакцій¹¹, а в 1932 р. зробив переклад італійською мовою¹². А. Річчі переклав видання 1928 р. англійською мовою та опублікував у 1931 р.¹³ Наприкінці 1932 р. П. Девідом у бібліотеці Толедського собору в Іспанії серед книг Ф. Зелада був знайдений ще один рукопис книги (манускрипт Z), на поч. 1933 р. вдалося зробити фотографії цього варіанта. Рукопис представляє собою латинський текст, датований кінцем XIV – поч. XV ст.¹⁴ А. Моул і П. Пелліо в 1938 р. цей текст опублікували¹⁵ з англomовним перекладом¹⁶ (являє собою комбінований переклад, що враховує інші тексти, які приписують Марко Поло). Неодноразово манускрипт Зелада повністю перекладали різними мовами, окрім вищезгаданих англійської та італійської, також французькою, угорською, сербською та ін.¹⁷ Українського перекладу ані повного тексту, ані тієї частини, що стосується опису Русі, на сьогодні немає. Є лише кілька уривків, поданих Д. Наливайком у загальній монографії «Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст.»¹⁸, із оглядовим аналізом їх змісту. Але автор послуговується не оригіналом, а його польським перекладом¹⁹. Російською мовою повний переклад цієї редакції книги також не був здійснений, наявний лише частковий переклад розділу про Русь, виданий 2006 р.²⁰

У чотирьох згаданих редакціях (F, R, Z, Z1) у наявності є розділ про Русь. Із них у манускрипті R знаходиться найменший за обсягом розділ, а в Z і Z1 – найбільший. Протягом XX – поч. XXI ст. у Східній Європі популярним є переклад 80-х рр. XIX ст. манускрипта F російською мовою І. Мінаєва, виданий тільки в 1902 р. та перевиданий у 1940 і

³ З біографією Марко Поло можна ознайомитися з останніх робіт: Гаркавец А. Марко Поло по прозвищу Миллион и его «Книга о разнообразии мира». *Золотоордынское обозрение*. 2017. Т. 5. № 3. С. 522–565; Нечаев С. Марко Поло. Москва, 2013; Юрченко А. Книга Марко Поло: записки путешественника или имперская космография. Санкт-Петербург, 2007.

⁴ Нечаев С. Марко Поло... С. 219–220.

⁵ Marco Polo. The description of the World / Ed. by A. Moule, P. Pelliot. London, 1938. Т. I. P. 509–516; Mund S. Constitution et diffusion d'un savoir occidental... Vol. 3. P. 577.

⁶ Marco Polo. The description of the World... P. 41.

⁷ Магидович И. Вступительная статья, примечания редактора. *Книга Марко Поло*. Москва, 1955. С. 32.

⁸ Marco Polo. The description of the World... P. 44.

⁹ Ramusio G. Secondo volumine delle navigationi et viaggi. Venetia, 1559. Т. II.

¹⁰ Herriott J. The «Lost» Toledo manuscript of Marco Polo. *Speculum*. 1937. Vol. 12. № 4. P. 463; Herriott J. The Zela-da manuscript of Marco Polo. *Geographical Review*. 1939. Vol. 29. № 1. P. 172.

¹¹ Marco Polo. Il Milione / A cura di L.F. Benedetto. Firenze, 1928.

¹² Il libro di messer Marco Polo / Ricostruito criticamente e per la prima volta integralmente tradotto in lingua italiana da L.F. Benedetto. Milano, 1932.

¹³ The travels of Marco Polo / Trans. of A. Ricci. London, 1931.

¹⁴ Харт Г. Венецианец Марко Поло. Москва, 1956. С. 298; Marco Polo. The description of the World... Т. I. P. 47.

¹⁵ Ibid. Т. II.

¹⁶ Ibid. Т. I.

¹⁷ Marco Polo. La description du monde / Ed. L. Hambis. Paris, 1955; Marco Polo. Utazásai / Fordította V. Endre. Budapest, 2003; Марко Поло. Миллион / Под ред. А. Узелац, Београд: Утопија, 2011.

¹⁸ Наливайко Д. Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. Київ: Основи, 1998. С. 63–66. Друге видання монографії було доповнене розділами «Петрарка й Боккаччо в давній українській літературі», «Станіслав Оріховський як український латиноамериканський письменник Відродження» та ін., проте розділ про Марко Поло та його опис Русі залишився без змін (Наливайко Д. Україна очима Заходу. Київ: Грамота, 2008. С. 76–78). У бібліографічному покажчику «Україна і українці очима світу», виданому Національною бібліотекою України імені Ярослава Мудрого, серед робіт, присвячених Марко Поло та його опису Русі, вказана лише монографія Д. Наливайка 2008 р. та подано уривок із неї (див.: Україна і українці очима світу : бібліогр. покажч. / НІБУ; упоряд.: О.І. Білик, К.М. Науменко; літ. ред. О.І. Бохан; наук. ред. В.О. Кононенко. Київ, 2018. С. 84). Отже, переклад на українську мову «Книги чудес світу» великого венеціанця залишається все ще актуальним.

¹⁹ Polo Marco. *Opisanie świata*. Warszawa, 1975. S. 352, 361–364.

²⁰ Книга странствий / Пер. с лат. и ст.-фр., сост. статьи и ком. Н. Горелова. Санкт-Петербург, 2006. С. 207–210.

1955 рр.²¹ Але до 20–30-х рр. ХХ ст. уже була відома більш повна редакція книги Марко Поло – манускрипт Зелада (Z і Z1). У вступній статті до книги Марко Поло 1955 р. згадуються видання Л. Бенедетто й А. Річчі, але нового перекладу повної редакції не було зроблено²². На Заході навпаки: після появи повної редакції історики інтенсивно досліджують свідчення із цього рукопису²³. Відносно відомостей у книзі про Русь: західні дослідники більше займались описом і лишили мало коментарів, не зіставивши інформацію з даними літописів та інших джерел²⁴.

Деякими дослідниками було порушено багато питань навколо книги Марко Поло. Особливо були сумніви в достовірності відомостей щодо поїздки до Китаю²⁵. Їм заперечувала низка дослідників із детальною аргументацією²⁶. Однак існує ще одне питання – звідки Марко Поло міг отримати такі значні відомості про Русь? Якщо врахувати, що на Русі він не був, а лише на території її сусідів. Історики Дж. Герріот і С. Мунд вважають, що він міг отримати відомості як від своїх родичів, які їздили в район р. Волги, так і на основі власних спогадів²⁷. На думку А. Соловйова, Марко Поло написав розділ про Русь із розповідей батька та дядька, які довго проживали в Криму²⁸. Д. Росс указував, що Марко Поло не був на Русі, а всі ті відомості взяті з інших рук²⁹. Ф. Вуд погоджувалась із тим, що такі детальні дані про Русь не могли бути вигаданими³⁰. Ж. Рішар припускає, що після завершення написання книги Марко Поло зібрав нову інформацію, яка була основана на свідченнях торговців Півночі³¹. Л. Бергрін упевнений, що можливими інформаторами були торговці та купці³². Версія Ж. Рішара є найбільш вагомю. Використані джерела інформації про цей регіон у книзі Марко Поло залишаються невідомими. Однак, як правильно оцінював Г. Харт, відомості про звичаї Русі цікаві, містять як правдиві, так і хибні дані³³. Цілком даремно С. Нечаєв у своїй праці не став розбирати відомості Марко Поло про Русь, напевно, засумнівавшись у їхній автентичності³⁴. А. Гаркавець узагалі вважає, що розділ про Русь був написаний у ХVІІІ ст., не наводячи тому доказів³⁵. Без текстологічних та інших аналізів оригіналів книги передчасно говорити про вставку до книги у ХVІІІ ст. Варіант Z дослідники датують кінцем ХІV – поч. ХV ст., а список R був виданий у 1559 р., а тому версія А. Гаркавця наразі не має підстав.

У цій статті проаналізовано відомості про Русь за повним варіантом – манускриптом Z. Для порівняння та доповнення залучено деякі інші редакції книги (Z1, F, R). Видання Л. Бенедетто латинського манускрипта Z1 нам недоступне, тому використовуємо англійський варіант перекладу від А. Річчі. Розгляд інформації про Русь ведеться відповідно до тексту повної редакції, але деякі дані зведено до тематично близьких відомостей для зручності аналізу.

²¹ Минаев И. Путешествие Марко Поло / Под ред. В. Бартольда. Санкт-Петербург, 1902; Марко Поло. Путешествие / Под ред. К. Кунина. Ленинград, 1940; Книга Марко Поло / Под ред. И. Магидовича. Москва, 1955.

²² Магидович И. Вступительная статья, примечания редактора... С. 38.

²³ Бергрин Л. Марко Поло...; Дреж Ж. Марко Поло и Шелковый путь. Москва, 2006; Харт Г. Венецианец Марко Поло...; Эрс Ж. Марко Поло. Ростов-на-Дону, 1998; Herriott J. The «Lost» Toledo manuscript...; Herriott J. The Zeland manuscript of Marco Polo...; Hudson G. Marco Polo. *The geographical journal*. 1954. Vol. 120. № 3. P. 299–311; Jackson P. Marco Polo and his «Travels». *Bulletin of the school of Oriental and African studies*. 1998. Vol. 61. № 1. P. 82–101; Moule A. Marco Polo: Il Milione by Luigi Foscolo Benedetto. *Bulletin of the school of Oriental studies*. 1928. Vol. 5. № 1. P. 173–175; Wood F. Did Marco Polo go to China? Colorado, 1996.

²⁴ Бергрин Л. Марко Поло... С. 371–374; Herriott J. Folklore from Marco Polo... P. 309–311; Mund S. Travel accounts as early sources of knowledge about Russia...; Mund S. Constitution et diffusion d'un savoir occidental... Vol. 2–3; Richard J. Marco Polo et les Tartares du Ponant...

²⁵ Franke H. Sino-Western contacts under the Mongol empire. *Journal of the Hong Kong branch of the royal Asiatic society*. 1966. Vol. 6. P. 50; Haeger J. Marco Polo in China? Problems with internal evidence. *The Bulletin of Sung and Yuan studies*. 1978. Vol. 14. P. 22–30; Shusen Q. Je li Marko Polo došao u Kinu? *Povijesni prilozii*. 2001. Vol. 20. P. 131–142; Wood F. Did Marco Polo go to China?...

²⁶ Гаркавец А. Марко Поло по прозвищу Миллион... С. 532–536; Нечаев С. Марко Поло... С. 230–248; Jackson P. Marco Polo and his «Travels»... P. 82–101; Tucci U. Marco Polo: andò veramente in Cina? *Studi veneziani*. 1997. Vol. 33. P. 49–59; Vogel H. Marco Polo was in China: New evidence from currencies, sales and revenues. Leiden, 2012.

²⁷ Herriott J. Folklore from Marco Polo... P. 309; Mund S. Travel accounts as early sources of knowledge about Russia... P. 108–109.

²⁸ Соловьев А. Византийское имя России. *Византийский временник*. 1957. Т. XII. С. 139.

²⁹ Marco Polo. The description of the World... Т. I. P. 49.

³⁰ Wood F. Did Marco Polo go to China?... P. 47.

³¹ Richard J. Marco Polo et les Tartares du Ponant... P. 1496.

³² Бергрин Л. Марко Поло... С. 373.

³³ Харт Г. Венецианец Марко Поло... С. 180.

³⁴ Нечаев С. Марко Поло... С. 173.

³⁵ Гаркавец А. Марко Поло по прозвищу Миллион... С. 553.

У манускрипті Z найменування Русі представлено як у вигляді «Rossia, Rosia, Rosie»³⁶, так і «Russie, Rusia, Rusie»³⁷. У редакціях R і F спостерігаємо тільки «Rossia, Rosie»³⁸. Форма назви з «Ros-» наявна в розділі про Русь книги Марко Поло, яке є грецьким варіантом найменування давньоруської держави. Спочатку грецькою воно виглядало як Ῥώς у константинопольського патріарха Фотія (IX ст.), а в латинському як Rhos згідно з Бертинськими анналами (839 р.)³⁹. Згодом набуло повного вигляду у візантійського імператора Костянтина VII Багрянородного (X ст.) – Ῥωσία⁴⁰. Візантійські автори через неправильне прочитання слів «князь Рош» замість «князь-глава» з біблійської Книги пророка Єзекиїля, через співзвучність наділили цією назвою Русь⁴¹. Із західноєвропейських середньовічних джерел форма назви з «Ros-» найбільше трапляється в італійських джерелах і пов'язане з грецьким впливом. Наприклад, у подорожніх записках італійських мандрівників Амброджо Контаріні та Йосафата Барбаро (XV ст.) можна знайти «Rossia»⁴².

Окрім варіанта з «Ros-», у назві розділу про Русь із манускрипта Z використовується також форма на «Rus-»: «Тут мовиться про провінцію Русія» (hic naturatur de provincia Rusie)⁴³, яка в перекладі англійською була замінена на «Rosie»⁴⁴. Також у двох главах поза розділом про Русь спостерігаються форми «Rusia / Rusie»⁴⁵. Варіант із «Rus-», яка переважно має вигляд «Rus(s)ia», є похідним від давньоруського Русь⁴⁶ і використовувалося західноєвропейськими авторами (наприклад, «Russiæ» в Іоанна Плато Карпіні [XIII ст.], «Russie» у Гільбера Ланноа [XV ст.]⁴⁷).

Марко Поло описує Русь як велику провінцію (Rossia est quedam maxima provincia), що знаходилася на півночі (tramontanam). Вона доходила до самого моря-океану (mare osceanum; тобто Північний Льодовитий океан), де багато островів. У книзі повідомляється, що шлях із Русі в Норвегію (Orecha) недовгий, однак через мороз він складний⁴⁸. Письменник Гервасій Тільберійський (XIII ст.) також зазначав, що Русь на півночі межувала з Норвегією, але добиралися до неї морем⁴⁹. Додатково у варіанті R ідеться про те, що Русь була «поділена на безліч частин» (divisa in molte parti)⁵⁰.

На думку Марко Поло, Русь межувала з провінцією Лак (Lac), в якій є король, а жителі її є християнами та сарацинами. Вони торгували хутром і займалися ремеслами⁵¹. Щодо місцезнаходження провінції існують розбіжності. На думку Г. Юла, цією провінцією була Валахія, оскільки відбулося спотворення татарами назви Blachia, які не могли вимовити «в»⁵². За версією П. Пеллію, у Лак потрібно бачити лезгин – один із коренних народів Кавказу⁵³. Ж. Рішар розмістив Лак у двох місцях: на Балтійському узбережжі, при цьому дослідник змінив назву на Лат (Lat), щоб було близько до назви Lettonie (Latvija)⁵⁴; інший знаходиться в країні лезгин⁵⁵. У манускриптах Z і F також повідомлялося, що Лак разом із Руссю та іншими землями (Z: Cumaniam, Alaniam, Lac, Mengiar, Çic, Gutiam, Gaçariam et partem Rusie⁵⁶; F: Rosie et Comanie et Alanie et Lac et Mengiar, et Zic, et Gucia et Gazarie⁵⁷) був захоплений татарами. Куманія – країна половців, Аланія – країна алан, Менгіар – кра-

³⁶ Marco Polo. The description of the World... T. II. P. CXXIX, CXXXI.

³⁷ Ibid. P. CXXI, CXXIX.

³⁸ Ramusio G. Secondo volumine delle navigazioni et viaggi... P. 60b–60c; Recueil de voyages et de mémoires... P. 272–274.

³⁹ Кузенков П. Поход 860 г. на Константинополь и первое крещение Руси в средневековых письменных источниках. Древнейшие государства Восточной Европы. 2000 г. Москва, 2003. С. 5, 77–79.

⁴⁰ Constantinus Porphyrogenitus. De administrando imperio / Ed. by Gy. Moravcsik, R.J.H. Jenkins. Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Washington, 1967. P. 50.

⁴¹ Флоровский А. «Князь Рош» у пророка Иезекииля (гл. 38–39). Сборник в честь на Васил Н. Златарски. София, 1925. С. 505–520.

⁴² Барбаро и Контарини о России: К истории итало-русских связей в XV в. / Пер. Е. Скржинской. Ленинград, 1971. С. 114–115, 117, 126, 132, 188, 190, 193, 196–197, 199, 201–202; Другие примеры из иностранных источников можно посмотреть в статье А. Соловьева (Соловьев А. Византийское имя России... С. 139–140).

⁴³ Marco Polo. The description of the World... T. II. P. CXXIX.

⁴⁴ Ibid. T. I. P. 482.

⁴⁵ Ibid. T. II. P. CXXI.

⁴⁶ Мельникова Е. Англия и Русь: у истоков контактов. *Российская история*. 2016. № 4. С. 14.

⁴⁷ The texts and versions of John de Plano Carpini and William de Rubruquis / Ed. C.R. Beazley. London, 1903. P. 100, 103; Voyages et ambassades de messier Guillebert de Lannoy, 1399–1450. Mons, 1840. P. 18.

⁴⁸ Marco Polo. The description of the World... T. II. P. CXXIX.

⁴⁹ Матузова В. Английские средневековые источники IX–XIII вв. Москва, 1979. С. 66.

⁵⁰ Ramusio G. Secondo volumine delle navigazioni et viaggi... P. 60c.

⁵¹ Marco Polo. The description of the World... T. II. P. CXXXI.

⁵² Yule H. Notes. The book of ser Marco Polo. London, 1903. Vol. II. P. 489.

⁵³ Pelliot P. Notes on Marco Polo... P. 760, 777.

⁵⁴ Richard J. Marco Polo et les Tartares du Ponant... P. 1497–1498.

⁵⁵ Ibid. P. 1499–1500.

⁵⁶ Marco Polo. The description of the World... T. II. P. CXXI.

⁵⁷ Recueil de voyages et de mémoires... P. 274.

їна угрів (Угорщини чи Великої Угорщини⁵⁸), Зік – країна черкесів, Гуція – країна кримських готів, Хазарія – Крим⁵⁹. Лак знаходився серед південних областей, тому версія П. Пелліо важлива. Також треба зазначити, що в арабських, перських та інших джерелах народи Кавказу називалися «Лакз», зокрема лезгини та лакці (самоназва останніх – лак)⁶⁰.

У книзі Марко Поло повідомляється про провінцію Темряви (Z: provincia Obscuritatis⁶¹; F: provence d'Obscurité⁶², R: regione detta delle Tenebre⁶³), де завжди темно (вона межувала з Північною Руссю). Як показав Г. Юл, у Марко Поло це традиційне для того часу уявлення: під «провінцією Темряви» бачити невідомі північні регіони⁶⁴. П. Пелліо вважає, що венеціанець у цьому місці повторив сюжет східних казок, а також є аналогії з легендою про Олександра Македонського та біблійські Гог і Магог⁶⁵. Опис провінції Темряви, на думку деяких дослідників, відповідає північноросійському та західносибірському регіонам⁶⁶. Окрім Марко Поло, про країну Темряви (країну Тьми) повідомляв Ібн Баттута (XIV ст.)⁶⁷. Але раніше (до XIII ст.), як припускав Р. Хенніг, в арабських джерелах (Ібн Фадлан, Якут, Біруні) цю країну у вузькому розумінні називали Вісу / Ісу (один із вепських або югорських народів)⁶⁸. У редакції R також зазначається, що Русь межувала з провінцією Темряви і з татарськими землями⁶⁹. Якщо все це прийняти, то межі Русі становлять: від кавказьких і татарських територій на півдні до Північного Льодовитого океану на півночі, у близькості з Норвегією на північному сході та сибірськими народами на північному заході.

Темною в книзі є інформація про велику кількість на Русі укріплених в'їздів і доріг (Z: Jn ea sunt multi fortes introitus & passus⁷⁰; F: Il hi a maintes fors entrée e fors pas⁷¹). Точно встановити, про що пише Марко Поло, неможливо через короткі відомості. Але є припущення, що під цим слід розуміти земляні вали для оборони, які були частиною сторожової лінії. Вали на Русі згадуються в літописах XI–XIII ст. і в листі Бруно Кверфуртського під 1008 р. Такі давньоруські оборонні споруди прийнято називати «Змієвими валами»⁷².

Щодо деяких тем Марко Поло був гранично стислий. Давньоруське населення він називає християнами, яке дотримувалося «*legem gregorum*» (грецького закону) – тобто грецького віросповідання⁷³. Про таку релігійну перевагу на Русі писали й інші західноєвропейські автори (наприклад, Матвій Паризький, Роджер Бекон [XIII ст.], Гільбер Ланноа⁷⁴). Деякі з них додавали, що жителі Русі були схизматиками (розкольниками). На противагу іншим авторам, які писали про належність мови русів до слов'янської (Гійом Рубрук, Роджер Бекон⁷⁵), Марко Поло нічого конкретного про це не говорить, лише зазначає, що «мова в них своя» (*loquelam per se habent*)⁷⁶.

Марко Поло писав про велику чисельність правителів (*reges*) на Русі⁷⁷. Це, імовірно, говорить про роздробленість Русі та відсутність єдиного центру (якщо взяти до уваги інформацію з манускрипта R про поділ Русі на багато частин). На той час іноземним мандрівникам (наприклад, Іоанну Плано Карпіні) уже було відомо про політичну роздробленість Русі. Однак, як вказує В. Шушарін, вони знали про етнічну єдність Русі⁷⁸. У книзі

⁵⁸ Richard J. Marco Polo et les Tartares du Ponant... P. 1499.

⁵⁹ Магидович І. Вступительная статья, примечания редактора. Книга Марко Поло... С. 341; Yule H. Notes. The book of ser Marco Polo... P. 491–492.

⁶⁰ Народы Кавказа / Под ред. М. Косвена, Л. Лаврова и др. Москва, 1960. Т. I. С. 487, 504; Народы Дагестана / Отв. ред. С. Арутюнов, А. Османов и др. Москва, 2002. С. 348, 376.

⁶¹ Marco Polo. The description of the World... Т. II. P. CXX–CXXI.

⁶² Recueil de voyages et de mémoires... P. 272.

⁶³ Ramusio G. Secondo volumine delle navigazioni et viaggi... P. 60b.

⁶⁴ Yule H. Notes. The book of ser Marco Polo... P. 485.

⁶⁵ Pelliot P. Notes on Marco Polo... P. 616–624.

⁶⁶ Хенніг Р. Неведомые земли. Москва: Иностранная литература, 1961. Т. 2. С. 266–267; Pelliot P. Notes on Marco Polo... P. 616; Burgio E. Una nota per il «Milione»: «trejes» / «sli(o)zola» («sllita»). La passione impressa. Studi offerti a Anco Marzio Mutterle. Venezia, 2008. P. 64–65.

⁶⁷ Заходер Б. Каспийский свод сведений о Восточной Европе. Москва, 1967. Т. II. С. 61.

⁶⁸ Хенніг Р. Неведомые земли. С. 254–268.

⁶⁹ Ramusio G. Secondo volumine delle navigazioni et viaggi... P. 60c.

⁷⁰ Marco Polo. The description of the World... Т. II. P. CXXIX.

⁷¹ Recueil de voyages et de mémoires... P. 272–273.

⁷² Звіздецький Б. Письмове повідомлення початку XI ст. німецького архієпископа-місіонера Бруно про Русь у світлі нових археологічних досліджень. *Український історичний журнал*. 1987. № 6. С. 119–124; Кучера М. Змієві вали Среднего Поднепровья. Киев, 1987. С. 5–18.

⁷³ Marco Polo. The description of the World... Т. II. P. CXXIX.

⁷⁴ Matthaei Parisiensis. Chronica Majora / Ed. by H.R. Luard. London, 1876. Vol. III. P. 460; Матузова В. Английские средневековые источники... С. 119, 213; Voyages et ambassades de messier Guillebert de Lannoy... P. 19.

⁷⁵ Путешествия в Восточные страны Плано Карпини и Рубрука / Под ред. Н. Шастиной. Москва, 1957. С. 123; Матузова В. Английские средневековые источники... С. 119, 213.

⁷⁶ Marco Polo. The description of the World... Т. II. P. CXXIX.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Шушарин В. Древнерусское государство в западно- и восточноевропейских средневековых памятниках. *Древнерусское государство и его международное значение*. Москва, 1965. С. 447, 449.

стверджувалося, що давньоруське населення нікому не виплачувало данини. Тим не менш, у ній розповідається про деяку частину жителів Русі, які це робили й платили її одному з правителів Заходу (*regi de ponente*) Тохтаю (Тоцтау). Тохта був ханом Золотої Орди в 1290–1312 рр., сином золотоординського хана Менгу-Тимура, правнуком Бату-хана (онук Чингісхана). Марко Поло називає його татариним (*tartarus*)⁷⁹. Від 30–40-х рр. XIII ст. встановлюється залежність деяких князівств Русі від монголо-татарської орди. У 1257 р. монголи провели перепис населення Русі для стягнення данини. Відомо, що з кінця XIII ст. руські князі самі збирали та доставляли данину в Золоту Орду. Сума данини була різною залежно від обставин, а також подекуди треба було давати ханам дорогі подарунки⁸⁰.

Згідно з редакцією Z, венеціанський мандрівник описував давньоруське населення як людей простих, гарних, рум'яних і білявих⁸¹. У манускрипті R є більше описів зовнішності: «Вони красиві чоловіки, білі, високі, а також їхні жінки білі, високі та з білявими довгим волоссям» (*Sono bellissimi huomini, bianchi, et grandi, et similmente le loro femmine bianche, et grandi, con li capelli biondi, et lunghi*)⁸². Це зображення жителів Русі схоже з описом Ахмеда Ібн-Фадлана (X ст.). У нього руси постають як високі, біляві, з червонуватим обличчям і білим тілом⁸³. Однак такий вигляд мали готи, алани, слов'яни та інші народи в описах античних, візантійських і східних джерел⁸⁴. Наприклад, у Амміана Марцелліна (IV ст.) алани, у Прокопія Кесарійського (VI ст.) слов'яни, готи, вандала та інші поставали високими й білявими (русявими)⁸⁵. Можливо, що Марко Поло також виходив із традиції показувати таким чином північні народи, ураховуючи, що народ провінції Темряви у нього зовні схожий на жителів Русі⁸⁶.

Мандрівник стверджував стосовно Русі, що «ця країна не є торговою» (*Iste non est patria mercationem*). Ця інформація помилкова: Русь вела торгівлю із західнослов'янськими, німецькими, фінно-угорськими, тюркськими та іншими народами⁸⁷. Венецієць також зазначав, що на Русі було багато хутра (*pelles*) та воску (*ceram*)⁸⁸. Шкури хутрових звірів були цінним товаром як на Русі, так і за її межами⁸⁹. На експорт із Північної Русі до ганзейських міст відправляли білок, бобрів, горностаїв, ласок, куниц, норок, видр, соболів. При цьому білка була основним експортним товаром до кінця XV ст.⁹⁰ Гійом Рубрук у сер. XIII ст. повідомляв, що купці з північних країн, зокрема з Русі, їздили в Крим і монгольські землі та привозили дорогі хутра⁹¹. Віск на Русі був таким же експортним товаром. А в Новгороді ще й другим за значимістю. Це північноруське місто було центром транзитної торгівлі на Русі, через яке віск доставляли на європейські ринки⁹².

У книзі Марко Поло перелічується п'ять назв хутрових звірів – соболі, горностаї, білки, еркуліни та лисиці (F: *gebellines, ermin, vair, ercolin, voupes*; Z: *çibellinos, erminos, uauaros, erculinos, uulpes*; Z1: *sables, ermines, vairs, erculins, and foxes*⁹³; у всіх порядку однаковий, окрім R: *горностаї [armelini], арколіни [arcolini], соболі [zebellini], білки [vari], лисиці [volpi]*⁹⁴). У всіх редакціях, крім Z, замість *uauaros* стоїть *vair / vari*. Назва *uauaros* споріднена з латинським словом *viverga*, давньоруським в'єверица, чеським *veverka*, латвійським *vavere / vaveris* в позначенні білки; походить від праіндоєвропейського **ue(r)-uei*⁹⁵.

⁷⁹ Marco Polo. *The description of the World...* Т. II. Р. СХХІХ.

⁸⁰ Греков Б., Якубовский А. *Золотая Орда и ее падение*. Москва–Ленинград, 1950. С. 81–82, 225–227; Кривошеев Ю. *Русь и монголы: Исследование по истории Северо-Восточной Руси XII–XIV вв.* Санкт-Петербург, 2015. С. 152–187, 212–227.

⁸¹ Marco Polo. *The description of the World...* Т. II. Р. СХХІХ.

⁸² Ramusio G. *Secondo volumine delle navigationi et viaggi...* Р. 60с.

⁸³ Ковалевский А. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 гг. Харьков, 1956. С. 141.

⁸⁴ Иванов С. *Комментарий. Прокопий Кесарийский. Свод древнейших письменных известий о славянах*. Москва, 1994. Т. I. С. 226; Benedicty R. *Die Milieu-Theorie bei Prokop von Kaisareia. Byzantinische Zeitschrift*. 1962. Bd. 55. P. 1–3; Lewicki T. *Komentarz. Źródła arabskie do dziejów słowiańszczyzny*. Wrocław, 1985. Т. III. S. 194.

⁸⁵ Аммиан Марцеллин. *Римская история*. Москва, 2005. С. 541; Прокопий Кесарийский. *Свод древнейших письменных известий о славянах* / Отв. ред. Л. Гиндин, Г. Литаврин. Москва, 1994. Т. I. С. 185; Прокопий Кесарийский. *Война с персами. Война с вандалами. Тайная история*. Москва, 1993. С. 178.

⁸⁶ Ramusio G. *Secondo volumine delle navigationi et viaggi...* Р. 60b; *Recueil de voyages et de mémoires...* Р. 272.

⁸⁷ За цією темою радимо звернутися до книги В. Перхавко (Перхавко В. *Торговий мир середньовікової Русі*. Москва, 2006), там же й бібліографія питання.

⁸⁸ Marco Polo. *The description of the World...* Т. II. Р. СХХІХ.

⁸⁹ Перхавко В. *Пушнина в древнерусском товарообмене (IX–XIII вв.)*. *Отечественная история*. 1999. № 5. С. 164–174.

⁹⁰ Хорошкевич А. *Торговля Новгорода Великого с Прибалтикой и Западной Европой в XIV–XV вв.* Москва, 1963. С. 73–75.

⁹¹ *Путешествия в Восточные страны Плано Карпини и Рубрука...* С. 89, 90, 97.

⁹² Хорошкевич А. *Торговля Новгорода Великого...* С. 121–122.

⁹³ *Recueil de voyages et de mémoires...* Р. 273; Marco Polo. *The description of the World...* Т. II. Р. СХХІХ; *The travels of Marco Polo...* Р. 388.

⁹⁴ Ramusio G. *Secondo volumine delle navigationi et viaggi...* Р. 60с.

⁹⁵ Vaan M. *Etymological dictionary of Latin and the other Italic languages*. Leiden, Boston, 2008. P. 685.

У випадку з *vaigr / vari* П. Пелліо більше схилився до того, що це найменування білки, а не термін позначення обробки хутра⁹⁶. С. Мунд і Ж. Рішар не мають сумнівів, що це позначення білячого хутра (*petit-gris*)⁹⁷. Тим більше, що *vairs* у французькій мові (як застаріле слово) саме це й означає⁹⁸. Назва походить від латинського *variūs* (строкатий)⁹⁹. Щодо ще однієї назви – *erculin* (варіанти: *ercolin*, *arcolini*), неможливо точно визначити, що під цим словом малося на увазі. На думку П. Пелліо, *erculinos* – це різновид білки¹⁰⁰. Ж. Рішар безперечно називає її білкою (*écureuil*), а С. Мунд «іншою білкою» (*autre écureuil*)¹⁰¹. Крім цих звірів, згідно з Марко Поло, на півночі Русі, на розташованих у Північному Льодовитому океані островах, водяться кречети (*çirfalchi*) і соколи палігріми (*falcones peregrini*), яких вивозять до різних країн¹⁰². Про білих кречетів у Печерській землі писав у 1476 р. архітектор Арістотель Фіораванті¹⁰³.

Марко Поло писав, що на Русі бували сильні морози¹⁰⁴. Він нарікав, що через них шлях (напевно, сушею) від Русі до Норвегії був непростим. Якби не холод, то можна було б швидко долати цей маршрут¹⁰⁵. Потім автор книги переходить до довгої розповіді про сильний мороз, від якого давньоруське населення рятувалося в теплих приміщеннях, що називаються «*sture*» (див. далі про це). Практично наприкінці глави описується анекдотичний випадок інтимного характеру з подружжям у сильний холод¹⁰⁶, проте наукового значення ця історія не має.

Марко Поло дає детальну інформацію про теплі приміщення з піччю під назвою «*sture*» (*stura*, *sturras*), що служили давньоруському населенню як укриття від сильних холодів¹⁰⁷. Ж. Рішар вважає, що це були гарячі лазні (*bains chauds*)¹⁰⁸. Під цими приміщеннями, імовірно, треба розуміти істьбу / істобку, яка була відома на Русі від ранніх часів. Вона слугувала як лазнею, так і теплим житлом¹⁰⁹. У 945 р. це приміщення вперше згадано у літописах як «истопка» та «истобька» – в оповіданні про помсту княгині Ольги древлянам за вбитого ними чоловіка, і далі багато разів цей вид помешкання фігурує в давньоруських джерелах¹¹⁰. До Марко Поло про істьбу писав арабський вчений-енциклопедист XI ст. Ал-Бакрі, який узяв інформацію зі спогадів Ібрагіма ібн Якуба про подорож у X ст. У цій праці наводиться опис структури теплого приміщення з відкритим вогнищем у слов'ян (де можна було не тільки перезимувати, а й помитися), і називалася ця споруда слов'янським терміном «ал-атбба» (істьба)¹¹¹.

Марко Поло є першим серед західноєвропейських авторів, хто описав давньоруську істьбу. Відомості про «*sture*» можна розділити на дві частини: перша розповідь – про ефективність цих споруд у холодний період; друга – про їхню структуру та використання. Інтерес Марко Поло до таких будівель на Русі С. Мундом пояснюється новизною цього явища для венеціанського мандрівника. Крім того, для нього був новий привід підкреслити існування холодної руської зими¹¹².

У першій розповіді стверджувалося, що якби не наявність великої кількості «*sture*», то населення померло б від холоду. Вони були поставлені часто – близько шістдесяті кроків один від одного. Їх ставили знатні та багаті люди з міркувань благочестя, і деякі з них самі мали ці «*sture*». При цьому кожна людина могла там сховатися, коли їй було потрібно, і переміститися від однієї «*sture*» до іншої, аж доки не добиралася до місця призначення. Марко Поло також описував, що могло статися з людиною під час сильного морозу та які

⁹⁶ Pelliot P. Notes on Marco Polo... P. 643–644.

⁹⁷ Mund S. Constitution et diffusion d'un savoir occidental... Vol. 3. P. 546; Richard J. Marco Polo et les Tartares du Ponant... P. 1495.

⁹⁸ Grand Larousse de la langue française. Paris, 1978. T. 7. P. 6269.

⁹⁹ Pelliot P. Notes on Marco Polo... P. 643; Vaan M. Etymological dictionary of Latin... P. 654.

¹⁰⁰ Pelliot P. Notes on Marco Polo... P. 645–646.

¹⁰¹ Mund S. Constitution et diffusion d'un savoir occidental... Vol. 3. P. 546; Richard J. Marco Polo et les Tartares du Ponant... P. 1495.

¹⁰² Marco Polo. The description of the World... T. II. P. CXXIX.

¹⁰³ Хрестович-Бутенев К. Аристотель Фіораванті, строитель Успенского собора, и письмо его из Москвы 1476 г. *Старая Москва*. Москва, 1914. Вып. 2. С. 29–30.

¹⁰⁴ Marco Polo. The description of the World... T. II. P. CXXIX–CXXXI.

¹⁰⁵ Ibid. P. CXXIX.

¹⁰⁶ Ibid. P. CXXXI.

¹⁰⁷ Ibid. P. CXXIX–CXXX.

¹⁰⁸ Richard J. Marco Polo et les Tartares du Ponant... P. 1496.

¹⁰⁹ Георгиев П. К вопросу о древнерусских банях. *Советская археология*. 1981. № 1. С. 100–109; Хорошев А. Бани в усадебной застройке Новгорода (по материалам Троицкого раскопа). *Историческая археология. Традиции и перспективы*. Москва, 1998. С. 301–306.

¹¹⁰ Лучай Ю. Древнерусская истьба по сведениям исторических источников X–XIV вв. *Valla*. 2016. Т. 2. № 2. С. 11–13.

¹¹¹ Relacja Ibrahima Ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie Al-Bekriego / Wyd., wstępem, kom. i przekł. opatrzył T. Kowalski. Kraków, 1946. T. I. S. 53, 126–127, 136.

¹¹² Mund S. Travel accounts as early sources of knowledge about Russia... P. 116.

реанімаційні дії робили в разі обмороження¹¹³. Однак дані про кількість цих споруд і такий сильний холод, імовірно, є перебільшеними.

У другій розповіді наведено схематичний опис створення приміщення з піччю, окремого від головної будівлі. Загалом ідеться про зрубне наземне приміщення, яке складається з колод, щільно прикладених одна до одної. Тріщини заповнені розчином, що не дає холоду та вітру проникати всередину¹¹⁴. У цей час на Русі були поширені глинобитні печі та печі-кам'янки¹¹⁵. Під час опису венеціанець указує на відсутність труби (курний спосіб), коли розповідає про функцію вікна в даху: «Поки від колод іде дим, вікно нагорі залишається відчиненим, щоб дим виходив, коли ж немає більше диму, вікно зачиняється дуже товстим шматком повсті»¹¹⁶. Дійсно, плоди згоряння у вигляді диму йшли через спеціальне вікно. Коли дим припинявся й залишався тільки жар, то вікно зачиняли і в такий спосіб грілися¹¹⁷. На думку М. Рабіновича, у курних оселях із піччю не було стелі, що давало змогу диму накопичуватися на поверхні під дахом, і завдяки цьому людям можна було перебувати внизу. Вікно, через яке виходив дим, знаходилося переважно на фронтоні житлового будинку¹¹⁸. На Русі пічна труба почала з'являтися приблизно з XII–XIII ст. (це вже була топка по-білому), але не в усіх будинках це було¹¹⁹. Однак у північноруському регіоні вони з'явилися набагато пізніше – у XVI–XVII ст., і продовжували бути рідкісними¹²⁰. Так, наприклад, у Новгороді «димниці» вперше згадуються в літописі під 1560 р.¹²¹

Ще одна довга розповідь в книзі Марко Поло – про дозволене життя давньоруського населення¹²², яка, на нашу думку, відображає деякі елементи братчинних пирів¹²³. Сукупність елементів – кервіний пир, здоровіця, варіння пива, збори в компанії – дають право стверджувати про очевидне співвідношення їх із традиціями давньоруської братчини. Про братчину на Русі раннього періоду мало відомостей, основні дані належать до пізнього часу. Інформація венеціанського мандрівника частково може допомогти в розкритті побутового життя руського населення і, зокрема, братчини. За часів Марко Поло вже існувало два основних види колективних заходів із прийняттям алкогольних напоїв давньоруським населенням: 1) пир: у цьому випадку пирування (бенкетування) здійснювалося за рахунок однієї людини; класичним випадком є пир, влаштований Київським князем Володимиром Святославичем у 996 р.¹²⁴; 2) братчина: бенкетування здійснювалося коштом громади у складчину, коли кожна людина давала гроші або продукти на гулянку. Уперше в письмових джерелах братчина згадується в Іпатіївському літописі під 1159 р.¹²⁵

Як описував Марко Поло, давньоруське населення виробляло та використовувало вино з меду (melle) і якогось зерна (panigio; вірогідно, ячмінь або просо), ці напої він загалом називав «cerbesia»¹²⁶. Ще в одному варіанті книги, у поясненні до сербезії, згадувався ель (which is called cervisia, or ale)¹²⁷. Вірогідніше, тут ідеться про медовий напій та пиво. Гільбер Ланноа, коли був у Новгороді, пив там пиво і мед (de cervoises et de miel)¹²⁸. Йосафат Барбаро та Амброджо Контаріні медовий напій називали медовим вином або вином із меду, до якого додавали листя хмелю¹²⁹. У Марко Поло далі розповідалося про людей, які тримали таверни (tabernas), де можна було придбати «cerbesia». У ці заклади йшли компаніями та проводили там цілий день за питтям. Потім увечері господарі таверни підраховували випите, і кожен із відвідувачів вносив свою частку за себе. Якщо там були присутні їхні дружини та діти, чоловіки платили і за них¹³⁰. За часів Марко Поло, напевно, виготовлення алкоголю було вільним, бо згодом це було робити заборонено. Податок на мед,

¹¹³ Marco Polo. The description of the World... Т. II. P. CXXIX–CXXX.

¹¹⁴ Marco Polo. The description of the World... Т. II. P. CXXX.

¹¹⁵ Засурцев П. Постройки древнего Новгорода (Предварительная характеристика по материалам Неревского раскопа 1951–1955 гг.). Труды новгородской археологической экспедиции. Материалы и исследования по археологии СССР. Москва, 1959. Т. II. № 65. С. 272; Монгайт А. Старая Рязань. Материалы и исследования по археологии СССР. Москва, 1953. Т. 49. С. 65–70; Раппопорт П. Древнерусское жилище. Археология СССР. Свод археологических источников. Ленинград, 1975. Вып. Е1–32. С. 153–155.

¹¹⁶ The travels of Marco Polo... P. 390.

¹¹⁷ Воронин Н. Жилище. История культуры Древней Руси. Москва–Ленинград, 1951. Т. I. С. 214; Засурцев П. Постройки древнего Новгорода... С. 272.

¹¹⁸ Рабинович М. Очерки материальной культуры русского феодального города. Москва, 1988. С. 18.

¹¹⁹ Раппопорт П. Древнерусское жилище... С. 156.

¹²⁰ Монгайт А. Старая Рязань... С. 68.

¹²¹ Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). Санкт-Петербург, 1879. Т. III. Вып. 2. С. 92.

¹²² Marco Polo. The description of the World... Т. II. P. CXXX–CXXXI.

¹²³ Лушай Ю. Древнерусская братчина по сведениям Марко Поло. Valla. 2015. Т. 1. № 6. С. 15–17.

¹²⁴ ПСРЛ. Ленинград, 1926. Т. I. Вып. 1. Стб. 125–126.

¹²⁵ ПСРЛ. Санкт-Петербург, 1908. Т. II. С. 495.

¹²⁶ Marco Polo. The description of the World... Т. II. P. CXXX.

¹²⁷ The travels of Marco Polo... P. 391.

¹²⁸ Voyages et ambassades de messier Guillebert de Lannoy... P. 20.

¹²⁹ Барбаро и Контарини о России... С. 133, 158, 204, 228–229.

¹³⁰ Marco Polo. The description of the World... Т. II. P. CXXX.

хміль і солод стягувався на Русі приблизно з XI ст.¹³¹ Заборону на приготування та продаж населенням алкогольних напоїв фіксують у письмових джерелах із XV ст. (у Йоасафата Барбаро та Амброджо Контаріні¹³²). Однак зазначалися випадки, коли можна було варити пиво та інші напої: для святкування чотирьох свят (для кожного регіону вони могли бути різними), для здійснення сімейних обрядів – хрещення, весіль, поминок тощо¹³³. Можливість варіння пива на братчинах була тільки на певні свята, головні з яких – Михайлівщина (8 листопада) і нікольщина (6 грудня)¹³⁴. Пиво було атрибутом хліборобської братчини нарівні з кашею¹³⁵. Приготування кануна або братчини означало варіння пива¹³⁶.

У книзі зазначається, що для вживання напоїв (*cerbesiam*) на Русі збиралися в компанії чоловіків і жінок (*congregantur comitue hominum & mulierum*), особливо знатні та багаті (*nobilium & magnatum*). Їхня кількість була в 30, 40 або 50 осіб. У ці групи могла бути залучена вся сім'я – «*mariti & uxores & filij*»¹³⁷. Значна кількість людей в одній компанії, можливо, пов'язана з тим, що вони збиралися на якийсь важливий для них захід. Таким заходом могла бути братчина, на якій також були присутні цілими сім'ями. Кожна компанія, згідно з Марко Поло, обирала собі «короля або капітана» (*regem siue capitaneum*) і встановлювала певні правила (*statuta*). У них зазначалося: хто вимовляв неналежне слово або якимось порушував правила, той мав бути покараний обраним керівником¹³⁸. Інформація про вибори «короля або капітана» узгоджується зі звичаєм братчини – обранням старости для керівництва бенкетом, його функцією було також збирання плати за участь у братчині та управління процесом приготування пива для неї¹³⁹. Таку традицію добре ілюструє білина про Василя Буслаєвича. У ній згадується староста Вікула, який був любителем збирання солоду та варіння братчини¹⁴⁰. У різних варіантах білини зустрічаються й інші старости – Микола Зіновійович, Фома Родіонович та ін.¹⁴¹

Є рання звітка про старосту на пиру в Ізборнику 1076 р. В ізборниковому повчанні «Про мед» описується, як поводитися на бенкеті. Там, зокрема, указується, що якщо тебе вибрали старійшиною на пиру, не вивищуйся над іншими¹⁴². На думку В. Долгова, старійшина – це своєрідний «голова столу», «тамада»¹⁴³. Однак цілком синонімічно назві «пировой староста». У Псковській судній грамоті (XV ст.) у статті № 34 перелічуються «пировой староста» та «государ пировой»¹⁴⁴, які були наділені судовими функціями всередині громади під час пирів і братчин¹⁴⁵ (можна порівняти там же під статтями № 80 і 113 правові можливості громади під час цих пирувань¹⁴⁶). Під «государем» деякими дослідниками грамоти розумівся «господар», «домовласник»¹⁴⁷, тобто господар місця, де проводилися пири і братчини. Якщо виходити з тексту Марко Поло, то виходить, що під «королем і капітаном» малися на увазі «государ і староста».

Для позначення заходу, де вдавалися до надмірного пиття алкоголю, Марко Поло використовує слов'янське слово «*strauiza*»¹⁴⁸. Серед іноземних джерел це найбільш рання згадка терміна «здравіця». Лише в епілозі «Теогонії» Іоанна Цеца (XII ст.) початкова частина слова згадується у вигляді обрх як неповна форма обрхоу¹⁴⁹. Це слово відповідає сло-

¹³¹ Прьжов І. История кабаков в России. Санкт-Петербург, 2009. С. 16–21.

¹³² Барбаро і Контаріні о Росии... С. 158, 228–229; Див. про це: Прьжов І. История кабаков в России... С. 31.

¹³³ Попов А. Пыры и братчины. *Архив историко-юридических сведений, относящихся до России*. Москва, 1854. Кн. 2. Половина вторая. С. 25–27, 34–35.

¹³⁴ Терещенко А. Быт русского народа. Санкт-Петербург, 1848. Ч. V. С. 150; Успенский Б. Филологические разыскания в области славянских древностей. Москва, 1982. С. 49.

¹³⁵ Зеленин Д. Древне-русская братчина, как обрядовый праздник сбора урожая // Сборник статей в честь академика А.И. Соболевского. *Сборник Отделения русского языка и словесности*. Ленинград, 1928. Т. 101. № 3. С. 133.

¹³⁶ Песни, собранные П.В. Киреевским. Москва, 1863. Вып. 5. С. 17.

¹³⁷ Marco Polo. *The Description of the World...* Т. II. Р. CXXX.

¹³⁸ *Ibid.* Т. II. Р. CXXX.

¹³⁹ Соловьев С. Братчины. *Русская беседа*. 1856. Т. IV. С. 109; Смирнов Ю., Смолицкий В. Новгород и русская эпическая традиция. *Новгородские былины*. Москва, 1978. С. 322; Терновская О., Толстой Н. Братчина. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*. Москва, 1995. Т. 1. С. 256.

¹⁴⁰ Новгородские былины / Подг. Ю. Смирновым и В. Смолицким. Москва, 1978. С. 7, 126, 127.

¹⁴¹ Песни, собранные П.В. Киреевским... С. 11; Жданов И. Русский былевой эпос: Исследования и материалы. Санкт-Петербург, 1895. С. 205; Пропп В. Русский героический эпос. Москва, 1999. С. 452.

¹⁴² *Изборник 1076 г.* / Под ред. С. Коткова. Москва, 1965. С. 403–404.

¹⁴³ Долгов В. Быт и нравы Древней Руси. Москва, 2007. С. 100.

¹⁴⁴ Алексеев Ю. Псковская судная грамота. Псков, 1997. С. 40.

¹⁴⁵ Попов А. Пыры и братчины... С. 31–34.

¹⁴⁶ Алексеев Ю. Псковская судная грамота... С. 44, 47.

¹⁴⁷ Напр., Н. Мурзакевич (Мурзакевич Н. Пояснительный словарь. Псковская судная грамота. Одесса, 1868. С. 4), а також можна порівняти оригінальний текст та переклад Псковської грамоти: *Памятники русского права / Под ред. С. Юшкова*. Москва, 1953. Вып. 2. *Памятники права феодально-раздробленной Руси XII–XV вв.* С. 291, 308.

¹⁴⁸ Marco Polo. *The description of the World...* Т. II. Р. CXXX–CXXXI.

¹⁴⁹ Hunger H. *Zum Epilog der Theogonie des Johannes Tzetzes. Byzantinische Zeitschrift*. 1953. Bd. 46. F. 305.

в'янському побажанню здоров'я (здрав будь). Надалі «зравиця» проникає в лексику італійської мови як *stravizio*, *stravizzo* для позначення «нестриманості в питті, надмірності, веселощів, розпусти». У XV ст. цей термін використовують Амброджо Контаріні (*sdraviza*) і перекладач з грецької на італійську «Історії» візантійського історика Дуки (грецький варіант *лотот* – «пятика» – замінявся на *sdravize*). Однак і в новогрецьких народних говорах це слово має форму *отраβιτζα* (у джерелах зустрічається із XVII ст.)¹⁵⁰. Обряд зравиці, відомий у слов'ян уже від часів Гельмольда (XII ст.)¹⁵¹, використовували також на братчинах. На таких заходах, коли пили пиво з чаш або братин по колу, проголошували тости за здоров'я¹⁵². Варто зазначити, що окрім зравиці, слов'янське походження має також термін «соболь», яким послуговується Марко Поло (*çibellinos, zebellini, gebellines*). Але воно в італійській лексичі давнього запозичення, через середньовішньонімецьку мову як *zebellinus*, або безпосередньо зі слов'янської як *sabelus*¹⁵³.

У книзі міститься згадка про торгівлю дітьми. Деяка частина давньоруського населення, коли відвідувала таверни для пиятик, здійснювала продаж у кредит своїх дітей іноземним торговцям. Більш докладно про це в манускрипті Z1: «На цих *straviza* чи попойках буває, що вони беруть гроші в кредит, віддаючи своїх дітей як заставу іноземним купцям з Хазарії, або Солдайї, або інших сусідніх земель: вони витрачають свої гроші на пиття і так продають власних дітей»¹⁵⁴. У редакції Z ще додавалося, що платили за дітей по денарію (*denarios*)¹⁵⁵. Під Солдаєю (*Soldauia*) потрібно розуміти Судак¹⁵⁶. Згідно з новгородськими літописами за 1128 і 1231 рр., батьки були змушені віддавати своїх дітей заїжджим купцям, щоб їх врятувати, або продавали за хліб, щоб вижити самим¹⁵⁷. Головною причиною для цього був сильний голод, що стався на Русі. Були й інші мотиви для продажу дітей. У Данила Заточника (XII–XIII ст.) є такий сюжет – вдівець після смерті своєї дружини став продавати своїх дітей, обгрунтовуючи це тим, що, ставши дорослими, вони продадуть його самого. При цьому вказував, що таке можливо від дітей, якщо вони пішли в матір'¹⁵⁸.

Ця інформація, що наводиться в книзі Марко Поло, не підтверджується давньоруськими та іншими джерелами. На думку С. Мунда, у Марко Поло багато зухвалих анекдотів, зокрема й стереотип про «руський алкоголь». Як зазначає дослідник, цей текст належить до тих банальностей, які поширювали західні вчені про Русь¹⁵⁹. Тим не менш, як у давньоруських (з часів «Руської Правди»), так і в іноземних джерелах (з XV ст. в Амброджо Контаріні, Йосафата Барбаро та ін.) описувалися випадки пияцтва на Русі (в іноземному наративі місцями перебільшено). Із XI ст. діяли різні покарання за вчинення у п'яному вигляді правопорушень, а з XV ст. в Московському князівстві встановлювали контроль за виготовленням алкогольних напоїв¹⁶⁰.

У розділі про Русь є епізод інтимного характеру, який нібито притаманний давньоруському населенню. Там ідеться про дозвілля жінок за випивкою в таверні. Не виходячи з-за столу, вони під час неї справляли нужду за допомогою губки. Їм у цьому допомагали служниці¹⁶¹. Такий звичай на Русі в джерелах не зафіксовано. Г. Харт із цього приводу писав, що непристойна розповідь у цьому уривку недостойна Марко Поло¹⁶². Л. Бергрін називає ці дані анекдотом для розваги слухачів¹⁶³. Довіри до цих відомостей небагато, і вони не мають наукового значення.

У книзі Марко Поло повідомлялося, що в давньоруського населення важкою монетою були золоті злитки у вигляді прута, а дрібною – головки куниць. Один такий золотий зли-

¹⁵⁰ Динић М. Дукин преводилац о боју на Косову. *Зборник радова Византолошког института*. 1964. Кн. 8.2. С. 54; Лома А. Пракосово. *Словенски и индоевропски корени српске епике*. Београд, 2002. С. 163; Луцкай Ю. Лексические заимствования из славянских языков в западноевропейских источниках XIII–XV вв. *Русин*. 2015. Вып. 1 (39). С. 216–218.

¹⁵¹ Петровић Т. Зравица код балканских словена. Београд, 2006. С. 43.

¹⁵² Луцкай Ю. Лексические заимствования из славянских языков... С. 217.

¹⁵³ Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*. Москва, 1987. Т. III. С. 703–704; Щекин А. Лексика русского и славянского происхождения в сочинении Паоло Джовио (Павла Иовио) о России XVI в. *Академик А.А. Шахматов: жизнь, творчество, научное наследие*. Санкт-Петербург, 2015. С. 638.

¹⁵⁴ *The travels of Marco Polo*... P. 391.

¹⁵⁵ *Marco Polo. The description of the World*... Т. II. P. CXXX–CXXXI.

¹⁵⁶ Mund S. *Travel accounts as early sources of knowledge about Russia*... P. 117.

¹⁵⁷ *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов* / Под ред. А. Насонова. Москва–Ленинград, 1950. С. 22, 71, 206, 280 (далі – НПЛ); ПСРЛ. Ленинград, 1929. Т. IV. Ч. 1. Вып. 3. С. 585, 594.

¹⁵⁸ Слово Данила Заточника по редакциям XII и XIII вв. / Приг. Н. Зарубин. Ленинград, 1932. С. 32, 44.

¹⁵⁹ Mund S. *Constitution et diffusion d'un savoir occidental*... Vol. 3. P. 567.

¹⁶⁰ Рожнов А. Битье кнутом как наказание в Московском государстве глазами современников-иностранцев. *Актуальные вопросы современной науки*. 2009. Вып. 10. С. 303–304; Луцкай Ю. Древнерусская братчина... С. 15–16.

¹⁶¹ *Marco Polo. The description of the World*... Т. II. P. CXXXI.

¹⁶² Харт Г. Венецианец Марко Поло... С. 180.

¹⁶³ Бергрин Л. Марко Поло... С. 374.

ток коштував п'ять солідів¹⁶⁴. Під злитками золота, мабуть, малися на увазі гривні золота, а під шкурками куниць – гривні кун, що користувалися попитом на Русі з часів «Руської Правди»¹⁶⁵. У XII–XIII ст. 1 гривня золота складалася з 10 або 12 гривень срібла, 1 гривня срібла – із 4 гривень кун, тобто 1 гривня золота дорівнювала 40–50 гривням кун¹⁶⁶. У давньоруській грошовій системі хутра білок (вевериця) і куниць (куни) використовувалися для дрібних розрахунків. Для великих грошових розрахунків у русів тривалий час існували золоті та срібні злитки (гривні золота й гривні срібла). В обігу також були іноземні монети (дирхеми, денарії)¹⁶⁷. Лише у XV–XVI ст. стали карбувати власну монету. Новгородці в 1410 р. перестали між собою в торгівлі вживати куни, а почали використовувати іноземні монети. А вже в 1420 р. вони відмовилися від іноземних монет і перейшли на свою срібну денгу¹⁶⁸.

В іноземних джерелах давно було зазначено, що руси використовували шкурки як гроші. Можливо, уперше про гроші русів написав Ахмед ібн Фадлан. Згідно з ним, у русів грошима слугували шкурки сірих білок, які були без шерсті, хвоста, передніх і задніх лап та голови, а крім білок, ще й соболі¹⁶⁹. За відомостями Гійома Рубрука, популярною монетою на Русі були шкурки хутрових звірів, і серед них горностаї та білки¹⁷⁰. Після Марко Поло заговорили й про срібло та золото, а не тільки про шкурки. Гільбер Ланноа, коли був у Новгороді та Пскові 1413 р., указував: «Монета їхня складається зі шматків срібла, важить близько 6 унцій без печатки, тому що зовсім не кують золотої монети, а дрібна їхня монета складається з мордок білок та кун»¹⁷¹. Сам Марко Поло писав про наявність на Русі срібних копалень¹⁷². Про велику кількість срібла та золота в Новгороді говорить Пій II (Енеа Сильвіо Пікколomini), римський папа 1458–1464 рр. Також він повідомляв, що торгівля хутром велася сріблом за вагою без клейма¹⁷³. Польський історик Ян Длугош характеризував Новгород XV ст. як багате місто, що мало золото, срібло та хутра¹⁷⁴. У XVI ст. дипломат і картограф Сигізмунд Герберштейн відмічав, що в північноруських містах (Новгороді, Пскові та Москві) карбували срібну монету, а золота не було зовсім. При цьому він припускав, що монету стали карбувати лише сто років тому. І ще додавав, що до появи монети на Русі використовували як грошову одиницю мордки й вуха білок та інших тварин¹⁷⁵.

Отже, ми розглянули історію появи чотирьох важливих для цього дослідження рукописів книги Марко Поло, а саме манускрипти Z, Z1, F, R. Головним із них був повний варіант – манускрипт Ф. Зеллада (Z і Z1), де містяться цікаві дані про життя давньоруського населення, яких немає в інших варіантах книги. Однак у рукописах F і R також є доповнення. Було проаналізовано інформацію про Русь із цих чотирьох редакцій книги. Для порівняння та пояснення залучено західноєвропейські, давньоруські, візантійські, східні та інші джерела.

У книзі Марко Поло містяться географічні, кліматичні, торговельні, соціально-побутові та інші відомості про давньоруське населення. У венеціанського мандрівника можна знайти як короткі (наприклад, про релігію та мову), так і докладні (про холод і теплі приміщення тощо) дані. Він продемонстрував прихильність до певних традицій (так, назва Русі наводиться в грецькому варіанті, а опис зовнішності давньоруського населення подібний до зображень північних народів у античних та інших авторів). У тексті книги є суперечливі й темні місця – про країну Лак, назви хутрових звірів, торгівлю дітьми та ін. Марко Поло користується слов'янським словом «здравиця» для позначення заходу в населення Русі, на якому вони віддавалися пияцтву.

¹⁶⁴ Marco Polo. The description of the World... Т. II. Р. CXXXI.

¹⁶⁵ Срезневский И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Санкт-Петербург, 1893. Т. 1. С. 590.

¹⁶⁶ Струмилин С. Очерки экономической истории России и СССР. Москва, 1966. С. 34; Назаренко А. Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. Москва, 2001. С. 208.

¹⁶⁷ Свердлов М. Источники для изучения русского денежного обращения в XII–XIII вв. ВИД. Ленинград, 1978. Т. IX. С. 3–16.

¹⁶⁸ НПЛ. С. 402, 412.

¹⁶⁹ Ковалевский А. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана... С. 141–142.

¹⁷⁰ Путешествия в Восточные страны Плано Карпини и Рубрука... С. 151.

¹⁷¹ Voyages et ambassades de messier Guillebert de Lannoy... Р. 20.

¹⁷² Marco Polo. The Description of the World... Т. II. Р. CXXXIX.

¹⁷³ Pii II [Aeneae Sylvii Piccolominei]. Opera omnia. Basileae, 1571. Р. 419, 479. За версією А. Кудрявцева, Пій II пізньо інформус про ситуацію в Новгороді 1410 р., у сер. XV в. цього вже не було (Кудрявцев О. Калиф на час: політичний быт Новгорода в зображенні Пія II [Энея Сильвия Пикколomini]. *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. 2015. № 4. С. 57).

¹⁷⁴ Długosz J. Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego. Warszawa, 2009. Ks. 1–2 (do 1038). S. 137.

¹⁷⁵ Герберштейн С. Записки о Московии / Под ред. А. Хорошкевич. Т. I. Москва, 2008. С. 268–273.

У дослідженні розглянуто також кілька важливих версій: на нашу думку, у манускрипті Ф. Зеллада подано опис істьби (stupe) – теплого приміщення з піччю, яке слугувало житлом і захистом під час морозів; також у цьому джерелі наводяться можливі елементи братчини – пиру (бенкету), на який збиралися компаніями з різноманітною метою, зокрема щось відсвяткувати. Загалом, попри те, що не всю інформацію книжки Марко Поло можна приймати як достовірну, у ній є чимало правдивих даних про Русь XIII–XIV ст.

References

- Berhryn, L. (2011). *Marco Polo. Ot Venetsyy do Ksanadu* [Marco Polo. From Venice to Xanadu]. Moscow, Russia.
- Dolhov, V. (2007). *Byt y nrayv Drevnei Rusy* [Domestic life and manners of Ancient Russ]. Moscow, Russia.
- Drezh, Zh. (2006). *Marko Polo y Shelkovyi put* [Marco Polo and the Silk Road]. Moscow, Russia.
- Harkavets, A. (2017). *Marko Polo po prozvyshchu Myllyon y eho «Knyha o raznoobrazyyu myra»* [Marco Polo nicknamed Million and his «Book about the diversity of the world»]. *Zolotoordynskoe obozrenye – The Golden Horde review*, T. 5, 3, P. 522–565.
- Jackson, P. (1998). *Marco Polo and his «Travels»*. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 61, 1, P. 82–101.
- Kryvosheev, Yu. (2015). *Rus y monholy: Yssledovanye po ystorry Severo-Vostochnoi Rusy XII–XIV vv.* [Russ and the Mongols: A study on the history of North-Eastern Russ of the 12th–14th c.]. Sankt-Peterburh, Russia.
- Kuzenkov, P. (2003). *Pokhod 860 h. na Konstantynopol y pervoe kreshchenye rusy v srednevekovykh pismennykh ystochnykakh. Drevneishye hosudarstva Vostochnoi Evropy. 2000 h.* [The campaign of 860 on Constantinople and the first christening of Russ in medieval written sources. The most ancient states of Eastern Europe. 2000]. Moscow, Russia.
- Loma, A. (2002). *Prakosovo. Slovensky y yndoevropsky koreny srpske epyke* [Prakosovo. The Slavic and Indo-European roots of the Serbian epics]. Beohrad, Serbia.
- Lushchai, Yu. (2015). *Drevnerusskaia bratchyna po svedeniyam Marko Polo* [Ancient Russ brotherhood according to Marco Polo]. *Valla*, T. 1, 6, P. 13–22.
- Lushchai, Yu. (2015). *Leksycheskye zaимstvovaniya yz slavianskykh yazykov v zapadnoevropeyskykh ystochnykakh XIII–XV vv.* [Lexical borrowings from Slavic languages in Western European sources of the 13th–15th c.]. *Rusyn – Rousine*, 1 (39), P. 214–228.
- Lushchai, Yu. (2016). *Drevnerusskaia ystba po svedeniyam ystorycheskykh ystochnykov X–XIV vv.* [Ancient Russ istba according to historical sources of the 10th–14th c.]. *Valla*, T. 2, 2, P. 10–17.
- Melnykova, E. (2016). *Anhlyia y Rus: u ystokov kontaktov* [England and Russ: at the origins of contacts]. *Rosyiskaia ystoriya – Russian history*, 4, P. 3–20.
- Mund, S. (2002). *Travel accounts as early sources of knowledge about Russia in Medieval Western Europe from the mid-13th to the early 15th c.* *The Medieval history journal*, Vol. 5, 1, P. 103–120.
- Mund, S. (2003). *Orbis Russiarum: Genese et developpement de la representation du monde «russe» en Occident à la Renaissance* (Travaux d'Humanisme et Renaissance). Geneve, Switzerland.
- Mund, S. (2004). *Constitution et diffusion d'un savoir occidental sur le monde «russe» au Moyen Age (fin Xe – milieu XVe siecle).* *Le Moyen Age*, T. CX, 2; 3, P. 275–314; 539–593.
- Nechaev, S. (2013). *Marko Polo* [Marco Polo]. Moscow, Russia.
- Perkhavko, V. (1999). *Pushnyina v drevnerusskom tovaroobmene (IX–XIII vv.)* [Fur in the Old Russ commodity exchange (9th–13th c.)]. *Otechestvennaia ystoriya – Native history*, 5, P. 164–174.
- Perkhavko, V. (2006). *Torhovyi myr srednevekovoi Rusy* [Trade world of Medieval Russ]. Moscow, Russia.
- Ternovskaya, O., Tolstoy, N. (1995). *Bratchyna. Slavianskye drevnosti: Etnolynhvystycheskyi slovar* [Brotherhood. Slavic antiquities: Ethnolinguistic dictionary]. Moscow, Russia.
- Vogel, H. (2012). *Marco Polo was in China: New evidence from currencies, salts and revenues.* Leiden, Holland.
- Yurchenko, A. (2007). *Knyha Marko Polo: zapysky puteshestvennyka yly ymperskaia kosmohrafyia* [The book of Marco Polo: notes of a traveller or imperial cosmography]. Sankt-Peterburh, Russia.
- Yvanov, S. (1994). *Kommentaryi. Prokopyi Kesaryiskyi. Svod drevneishykh pismennykh yzvestyi o slavianakh* [Commentary. Procopius of Caesarea. Vault of the most ancient written news about the Slavs]. Moscow, Russia.

Луццай Юрій Володимирович – магістр історії, 2017 р. закінчив аспірантуру на кафедрі всесвітньої історії історичного факультету Харківського педагогічного університету ім. Г. Сковороди, здобувач ступеню кандидата історичних наук, зараз перебуває на передовій в лавах Збройних Сил України у званні старшого солдата (Краматорськ, Україна).

Lushchay Yuriy – master of history, in 2017 completed postgraduate studies at the department of world history, faculty of history, H. Skovoroda Kharkiv pedagogical university, receiving a degree of candidate of historical sciences, and is currently serving at the frontline in the Armed Forces of Ukraine as a senior soldier (Kramatorsk, Ukraine).

E-mail: luszczaj@ukr.net

RUS' ON PAGES OF THE MARCO POLO'S BOOK

The purpose of the article is to study the life of the population of Rus' through editions of Marco Polo's book and in comparison with data from other sources. Scientific and historical **methods** used: principles of scientific objectivity, complexity, systematicity and historicism, comparative historical analysis. **Novelty**: an attempt to study in more detail all the information about Rus' in Marco Polo's book, depending on the editions of the source, including the domestic part of the book, geographical data, etc. To expand the author's hypotheses that were presented in his other works. **Conclusions**: Marco Polo's book shows a generally correct picture of the life of the population of Rus' in the 13th–14th c. in comparison with the information of other sources, but in some places it is decorated with a share of exaggeration.

Key words: Rus', late Middle Ages, travel notes, Zelad's manuscript, everyday history, guild, istba, brotherhood.

Дата подання: 27 вересня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 20 січня 2024 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Лушчай, Ю. Русь на сторінках книги Марко Поло. *Сіверянський літопис*. 2024. № 1. С. 5–17. DOI: 0.58407/litopis.240101.

Цитування за стандартом APA

Lushchay, Yu. (2024). Rus' na storinkakh knyhy Marko Polo [Rus' on pages of the Marco Polo's book]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, P. 5–17. DOI: 0.58407/litopis.240101.

